

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

DOI: 10.31651/2076-5908-2021-2-160-163

КОВАЛЬКОВ Олександр Леонідович,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії
Центральноукраїнського державного
педагогічного університету
ім. В. Винниченка (м. Кропивницький)
Orcid ID: 0000-0003-2344-3050
e-mail: KovalkovAlex@ukr.net

ЗБІРНИК ДОКУМЕНТІВ З ІСТОРІЇ АМЕРИКАНСЬКО-АФГАНСЬКИХ ВІДНОСИН

Foreign Relations of the United States, 1977–1980. Vol. XII.: Afghanistan / ed. D. Zierler / gen. ed. A. M. Howard / United States Government Publishing Office – Washington: Department of state, 2018. – 909 p.

У 2018 р. вийшов друком черговий, XII, том “Міжнародних відносин Сполучених Штатів Америки”, який присвячено афганському напрямку зовнішньої політики Адміністрації 39-го Президента США Джеймса Картера (1977 – 1980). З повнотекстовою та інтерактивною версією видання можна ознайомитися на сайті “Офіс історика” Інституту дипломатичної служби Державного департаменту США (Див.: <http://history.state.gov/historical-documents/frus1977-1980v12>). Роботу з опублікованими у виданні документами значно полегшує зручна навігація Internet-версією, вступна редакційна стаття, інформативний іменний покажчик та коментарі до кожного з документів.

Збірник містить 346 документів, які хронологічно охоплюють драматичний період в історії Афганістану, коли ця країна з маргінального суб’єкта міжнародних відносин перетворилася на епіцентр “холодної війни”. Період з березня 1977 р. по 26 квітня 1978 р. репрезентований у виданні лише сімома документами. Це засвідчує, що тоді Афганістан перебував на маргінесі американських зовнішньополітичних інтересів. Починаючи ж з повідомлення Державного департаменту під назвою “Афганський заколот” (док. №8) від 27 квітня 1978 р. і до січня 1981 р. увага Адміністрації Президента і зовнішньополітичного відомства, чисельних служб і відомств, експертів і аналітиків була прикута до подій в самій Демократичній республіці Афганістан та навколо неї. Тож природно, що у розпорядженні дослідника виявилися документи, які є джерелом вивчення не лише відносин між США і ДРА, але й з СРСР, Пакистаном, КНР, Саудівською Аравією, державами Західної Європи. Чимало документів торкаються розвитку ДРА після Квітневого (Саурського) перевороту 1978 р., а також політики СРСР в Афганістані як до, так і після радянського грудневого вторгнення 1979 р.

За своїм походженням документи, вміщені до XII тому FRUS, є різноманітними і походять від різних відомств та служб США. Низка з них має “президентське” походження.

Передусім, це уривки з “Щоденного президентського резюме” (“The President’s Daily Brief”, док. №№ 41, 106, 120, 129, 143, 162, 165, 179, 192, 213, 224, 239, 343). Важливими є листування (док. №№ 16, 23, 159) і запис телефонної розмови (док. № 111) Дж. Картера з Президентом Пакистану генералом Мухаммедом Зією-уль-Хаком, листування Президента США з Генеральним Секретарем ЦК КПРС Леонідом Брежньєвим (док. № 113, 114), очільником Національного фронту визволення Афганістану Себгатуллою Моджаддеді (док. № 335). Окрім цього, це записи перемовин Дж. Картера (разом із Держсекретарем Сайрусом Венсом і радником Президента з національної безпеки Збігневом Бжезінським) з міністром закордонних справ Пакистану Агою Шахі (док. № 163), Президента (з Держсекретарем Едмундом Маскі і З. Бжезінським) з китайською делегацією на чолі з Головою ЦК КПК Хуа Гофеном (док. № 301), а також Картера і Бжезінського з Зією-уль-Хаком (док. № 326). Меморандуми Директора ЦРУ Стенсфілда Тернера (док. №№ 297, 328), Державного Секретаря Е. Маскі (док. № 322) та Радника Президента з внутрішньої безпеки і політики Стюарта Ейзенштата (док. № 215) Дж. Картеру також належать цьому рядові. Чисельними є інформаційно-аналітичні меморандуми, адресовані Президенту його помічником з національної безпеки (President’s Assistant for National Security Affairs) Збігневом Бжезінським (док. №№ 20, 97, 115, 127, 134, 140, 152, 197, 243).

Останній діяч, який багато в чому визначав зовнішню політику Адміністрації Картера, чи не найчастіше фігурує як автор або ж адресат меморандумів. Окрім надісланих на ім’я Президента, це меморандуми З. Бжезінського Державним секретарям С. Венсу (док. №№ 15, 43, 73, 128, 229) і Е. Маскі (док. № 341), віце-президенту Волтеру Мондейлу, вже згадуваному Венсу і Секретареві оборони Гарольду Брауну (док. № 136). Чисельними є меморандуми, надіслані З. Бжезінському співробітниками Ради Національної Безпеки США (National Security Council), які є насправді робочими документами з різних питань зовнішньої політики. Це меморандуми Томаса Торнтона (док. №№ 12, 29, 35, 55, 64, 122, 212, 268, 283, 291, 304), Маршала Брементта (док. №№ 61, 91, 112, 132, 137, 154, 164, 180, 258), Стефена Ларрабі (док. №№ 121, 131), Пола Хенца (док. № 37), Вільяма Одома (док. № 199), Гаррі Сіка (док. № 209), Роберта Блеквіла (док. № 109), Лінкольна Блюмфільда (док. № 223). Надзвичайно інформативним є службове листування З. Бжезінського з Директором ЦРУ С. Тернером (док. № 51, 80, 168, 173, 183, 200, 214, 219, 227, 259, 279, 336).

Зовнішньополітичне відомство також представлене різноманітними документами. До вже згадуваних меморандумів З. Бжезінського до очільників Державного департаменту слід додати листа Радника Держсекретаря з відносин із СРСР Маршала Шульмана до С. Венса (док. № 70). На особливу увагу заслугове листування Державних секретарів С. Венса (док. №№ 202, 211) і Е. Маскі (док. №№ 284, 293) з Міністром закордонних справ СРСР Андрієм Громико, а також вже згадуване службове листування Державних секретарів із З. Бжезінським. Вагоме місце у збірнику посідає листування Державного департаменту з дипломатичними представництвами США в різних країнах. Найбільш чисельними й інформативними є телеграми з Вашингтона до Кабула і в зворотному напрямку (док. №№ 17, 22, 26, 27, 28, 33, 36, 60, 63, 65, 68, 72, 74, 75, 78, 82, 90, 94, 98, 99, 100, 108, 110, 116, 169, 177, 203, 253, 334, 346). Не менш важливим є листування з американським посольством у Москві (док. №№ 14, 31, 46, 49, 79, 96, 101, 123, 181, 186, 196, 204, 210, 222, 230, 237, 275, 277, 306, 307) й Ісламабаді (док. №№ 18, 21, 30, 42, 104, 142, 145, 171, 263, 274, 310, 333, 338, 345). Окрім цього, це телеграми до (та з) посольств у КНР (док. № 141), Індії (док. № 190) Великобританії (док. №№ 156, 207), а також до посольств країн НАТО, місії НАТО, СРСР, Нової Зеландії, Австралії та Японії (док. № 146), місії НАТО (док. № 264) та місії в ООН (док. № 337).

Неабияку цінність становлять записи чисельних переговорів, які вели високопосадовці США з місіями різних країн. Окрім уже згадуваних вище, це перемовини віце-президента В. Мондейла з прем’єр-міністром Франції Раймоном Барром і міністром закордонних справ Жаном-Франсуа Понсе (док. № 265), Державного секретаря С. Венса з послом СРСР у США Анатолієм Добриніним (док. № 255), Державного секретаря Е. Маскі з радянським Міністром А. Громико (док. № 290) і тим же А. Добриніним (док. № 290). На увагу також заслуговують протоколи переговорів З. Бжезінського з пакистанським послом у США

Султаном Ханом (док. № 144), Секретаря оборони Г. Брауна з віце-прем'єром КНР Ген Бяо (док. № 149) і віце-прем'єром КНР Ден Сяопіном (док. № 150), З. Бжезінського і заступника Державного секретаря Уоррена Кристофера з М. Зією-уль-Хаком (док. № 193), саудівським принцом Саудом (док. № 194), коронним принцом Фахдом (док. № 195), У. Кристофера з послами ФРН, Франції, Великобританії, Канади, Італії і Японії у Вашингтоні (док. № 240), З. Бжезінського з послом А. Добриніним (док. №№ 235, 302) тощо.

Змістовністю й аналітичністю вирізняються документи, підготовлені в Бюро розвідки і досліджень (Bureau of Intelligence and Research), інформаційному управлінні Державного департаменту США. Зокрема, це меморандуми, які надсилали Державному секретареві та його заступнику директори Бюро Девід Марк (док. №№ 88, 117) та Рональд Спірс (док. №№ 225, 244, 254, 267). Окрім цього, це “Аналітичні документи” (“Analysis Paper Prepared in the Bureau of Intelligence and Research”, док. № 215), “Звіти” (“Report Paper Prepared in the Bureau of Intelligence and Research”, док. №№ 282, 314), “Поточні аналітичні звіти” (“Current Analysis Report Prepared in the Bureau of Intelligence and Research”, док. № 332).

Ситуація в Афганістані та навколо нього була предметом прискіпливої уваги силових відомств США – Міністерства оборони та Центрального розвідувального управління. У кабінетах Пентагону народжені “Оцінка розвідки” (“Intelligence Appraisal Prepared in the Department of Defense”, док. № 93), “Зведені розвідувальні дані” (“Intelligence Summary Cable Prepared in the Department of Defense”, док. № 93) та “Інформаційне повідомлення” (“Information Cable Prepared in the Department of Defense”, док. № 325).

Куди більше афганська проблема непокоїла ЦРУ. Вже йшлося про чисельні меморандуми за авторством Директора ЦРУ С. Тернера. У збірнику також міститься велике число документів цього відомства, які містять як фактичну, так і аналітичну інформацію. Це уривки з “Національної щоденної газети розвідки” (“National Intelligence Daily”, док. №№ 92, 155, 157, 166, 170, 184, 188, 313, 331), Меморандуми ЦРУ (док. №№ 47, 77, 85, 153, 233, 262, 288, 309, 324), “Розвідувальні меморандуми” (“Intelligence Memorandum Prepared in the Central Intelligence Agency”, док. №№ 13, 125, 148, 245, 247, 280, 295, 312), “Попереджувальні меморандуми” (“Alert Memorandum Prepared in the Central Intelligence Agency”, док. №№ 62, 89), “Міжвідомчі розвідувальні меморандуми” (“Interagency Intelligence Memorandum Prepared in the Central Intelligence Agency”, док. № 24, 67, 323), “Звіти” (“Report Prepared in the Central Intelligence Agency”, док. № 59), “Розвідувальні інформаційні повідомлення” (“Intelligence Information Cable Prepared in the Central Intelligence Agency”, док. №№ 19, 40, 52, 69, 84, 118, 138, 178, 182, 205, 206, 232, 278), “Оцінки розвідки” (“Intelligence Assessment Prepared in the Central Intelligence Agency”, док. №№ 32, 124, 147, 157, 158, 167, 189, 231, 294, 300), “Документи”, “Аналітичні документи” та “Спеціальні аналітичні документи” (“Paper/Analysis Paper/Special Analysis Paper Prepared in the Central Intelligence Agency”, док. №№ 39, 45, 50, 54, 119, 248, 256, 261, 266, 296, 316) та ін. (док. №№ 83, 161, 191, 201, 246, 342).

Варті уваги дослідника протоколи та резюме засідань Ради Національної Безпеки (National Security Council, док. №№ 135, 238), Координаційного комітету (Special Coordination Committee, док. №№ 48, 53, 76, 95, 107, 130, 172, 198, 220, 228, 236, 257, 271), Комітету з огляду політики (Policy Review Committee, док. №№ 281, 303), Президентської ревізійної комісії (Presidential Review Committee, док. №№ 102, 103).

Документи, вміщені у збірнику, охоплюють складний і суперечливий період не лише в історії Афганістану й американсько-афганських відносин, але й торкаються складного вузла геополітичних протиріч, спричинених афганською кризою. Документи, які охоплюють період від Квітневого перевороту 1978 р. у Кабулі до радянського вторгнення до ДРА у грудні 1979 р., дають змогу простежити еволюцію політики Вашингтона щодо нового кабульського режиму. Очевидними є сумніви і вагання американської влади, небажання згортати свою економічну присутність в Афганістані і віддавати цю країну “на відкуп Москві”, вичікувальна позиція, які були відкинуті на початку 1979 р. Інцидент з американським послом Адольфом Дабсом 14 лютого 1979 р., а також посилення радянської присутності в ДРА (ці сюжети доволі детально відображені у документах) остаточно схилили Адміністрацію Картера до більш активної підтримки афганського Опору.

Різноманітні документи засвідчують обережність та боязкість допомоги повстанцям, складність пошуків маршрутів цієї допомоги, її переважно не мілітарний характер на цьому етапі. Джерела різного походження уможливають простежити еволюцію зовнішньої політики США в регіоні, спричинену названими обставинами. Складний пошук між законодавчо обумовленими обмеженнями у зв'язку із “ядерною програмою” щодо Пакистану і нагальна потреба співпраці з урядом М. Зія-уль-Хака в афганському питанні, спроби схилити до цього Саудівську Аравію, Китай детально відображені на сторінках збірника.

Радянській інтервенції в Афганістан у грудні 1979 р., що природно, була приділена величезна увага різних відомств і служб США. Хід вторгнення, зміна влади в Кабулі, реакція афганців на ці події детально відтворені в документах посольства США в ДРА і у зведеннях ЦРУ. Довгий ряд аналітичних документів присвячені пошуку мотивів радянських дій у регіоні, тактичним і стратегічним прогнозам подальшого розвитку подій. Усе це, з одного боку, суттєво доповнює обмежені радянські джерела, а з іншого – пояснює повне несприйняття американською стороною радянської версії подій. Документи ілюструють американську і міжнародну реакцію на радянську агресію в Афганістані. Вони дають змогу відтворити тривалу дискусію навколо питання запровадження санкцій щодо СРСР, формування антирадянської коаліції (за визначенням Дж. Картера “Консорціуму”) за участю союзників по НАТО, Пакистану, КНР, Саудівської Аравії, Єгипту. Взяття за основу формули З. Бжезінського про програму-максимум (повне виведення радянських військ і нейтралізація Афганістану) і програму-мінімум (зробити радянську авантюру Кремля якомога більш дорогою) мало наслідком докорінний перегляд Прихованої програми підтримки афганського опору. Відбувся перехід від переважання невійськових (гуманітарних, фінансових, пропагандистських) форм допомоги до надання летальних засобів. Документи дають змогу ознайомитися з номенклатурою озброєння, яке поставлялося, з маршрутами доправлення вантажів тощо. Документи остаточно руйнують фейк радянської (і значною мірою російської) історіографії про те, що вже в цей час повстанці отримували сучасне західне озброєння. З документів видно, що американці закуповували на різних ринках (наприклад, Єгипет) застаріле радянське “спеціальне майно”, що спричиняло незадоволення як самих моджахедів і пакистанців, так і залучених до Програми американців. Заходи Адміністрації Картера в цьому питанні виглядають обмеженими, непослідовними і надто обережними, щоб говорити про їх вагомий вплив на хід подій в ДРА.

Загалом же XII том FRUS є зібранням різноманітних і цінних документів з історії афганської кризи на її початковому етапі. Це особливо важливо з огляду на обмеженість радянських джерел з цієї проблеми. Документи, вміщені у збірнику, можуть стати суттєвим поповненням джерельної бази для вивчення історії Афганістану, американсько-афганських, радянсько-афганських та радянсько-американських відносин, а також початку нового етапу “холодної війни”, спричиненого радянською інтервенцією до Демократичної республіки Афганістан, загалом.

